

SZIGETI PÉTER

*professor emeritus**SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar*

Az Alkotmányosság jogelméleti kategóriája és egy jogrendszer fejlettségének végső értékkritériuma

*„Gondoljatok az emberi erőre,
Nem születünk tengni, mint az állat,
hanem tudni és haladni előre.”*

(Dante: Isteni színjáték)

ABSZTRAKT

Az alkotmányosság nem szakjogi, hanem jogelméleti kategóriaként alkalmas egy jogrendszer belső önreflexiós szintjének megemelésére, a megalapozatlan döntések és/vagy normák alapjogok felőli korrekciójára. Összhangot teremthet alapjogok és alapjogok, jogszabályok és alapjogok közötti kollíziók eseteiben: ez az alkotmányosság specifikus értelme, amivel a jog relatíve új rétegének a formális legalitás követelményrendszerével összhangban lévő intézményesedése – erga omnes értelmezésekkel – megtörténhet. Egy jogrendszer adott kor, adott társadalmához (és civilizációjához) kötött értékrendjének mi lehet a végső mércéje, helyes jogi értékkritériuma?

Kulcsszavak: alkotmányosság ■ önreflexió ■ alapjogok ■ társadalmi értékrend

I. A JOGIMMANENS, ÖNREFLEXIÓS SZINT MEGEMELÉSE

Elkerüljük az alkotmányosságnak azt a szakjogban használt, legszélesebb alkotmányjogi fogalmát, amely a népszuverenitást, hatalommegosztást, a jogállamiságot és a törvények uralmát is magában foglalja, olyan ideális mércét alkotva, amely a történeti képződmények felett áll,

s így azok csak több-kevesebb mértékben tehetnek eleget neki.^[1] Más úton járunk. Az „alkotmányosságot” nem „ideális”, hanem a reális történelmi lehetőség kategóriájaként elemezzük. Éspedig specifikus elméleti tartalommal – a jogrendszer természetjogias természetű, alapjogi kontrolljaként – bontjuk ki.^[2]

A valóságos alkotmányelméleti probléma az, hogy az alkotmányosság fogalma több és más, mint az alkotmány normáinak és jogtételeinek összessége. Kettős értelemben is. Egyrészt lehetséges olyan alkotmány, amely a közjogi be rendezkedés kereteit egy adott politikai hatalom tetszése szerint rendezi be és/vagy váltogatja. Ha ezt formálisan jogszerűen teszi, akkor se alakulhat ki tartósan olyan, szociológiai értelemben vett alkotmányosság, amely a társadalom elfogadottságával és a politikai közösség követési készségével találkozhatna. Ehhez meggyőző erőre, elvekre és az idő rostáján való megmérettetésre is szükség van. E nélkül lehet alkotmány, alkotmányosság azonban aligha. Másrészt a 20. század második felére kialakult alkotmányosság azért szélesebb és több is az alkotmány szabályainak, tételeinek összességénél, mert az egyedi normák mögött különös érvényességű jogelveket, s e jogelvek mögött pedig általános filozófiai, gazdasági, morális, politikai elveket találunk. A normák, a különös és általános elvek logikailag és funkcionálisan is kölcsönösen feltételezik egymást. Egymásra reflektáltak. A jogi normák egyediek abban az értelemben, hogy a jogelvekhez képest specifikált elvárásokat fejeznek ki, mert szituatív érvényességgel fogalmazzák meg a cselekvés megengedett, megkívánt vagy tiltott mértékeit, s pozitív vagy negatív szankciót rendelnek elvárásaikhoz. De a jogrend nemcsak magatartásabélyokból, hanem absztraktabb rendezőelvekből, jogelvekből is áll. Az egyedi normák (amely megállapítás tehát nem tartalmi, szabályozástechnikai különösségük, tipikusságuk elvitatására vonatkozik), a különös jogelvek, mint jogegyenlőség, jogbiztonság, *nullum crimen, nulla poena, ne bis in idem*, szerződési szabadság stb. és az általános elvek relatív természetű, korhoz kötött természetjogias tartalmi pedig együtt jelentik az alkotmányosságot. Ez pedig materiális tartalmánál és vonatkoztatási összefüggéseinél fogva is más, mint az alkotmány szövege, noha vizsgálata során szükségképpen ebből kell kiindulni.

Ott ugyanis nincs alkotmányossági kérdés, ahol az alkotmány normatív tartalmi vagy a pozitív jogszabályok jogági normái eligazítást nyújtanak. A jogrend konzisztenciájának keretei között megválaszolható kérdések jogalkalmazói, nem pedig alkotmányossági kérdések. A jog ugyanis nem normák esetleges halmaza, hanem belső rendezettséggel bíró objektiváció. Attól rend, hogy ágazati, jogdogmatikai tagoltsága van, hogy a jogforrás-hierarchia formális rendezettségén keresztül visszavezethető az alkotmányos alapnormákra. Az alkot-

[1] Kukorelli (szerk.), 1996, 20-21.

[2] Az alkotmányosság alkotmányjogi és az itt kifejtendő jogelméleti – a jogrendszer egészét magasabb önreflexiók fokra emelő alapjogi kontroll – fogalma mellett utalnunk szükséges egy harmadik szempontra, a jogszociológiai értelemben vett alkotmányosságfogalomra, amely az alkotmányos intézmények, normák követni készségének társadalmi szintjét, emberi attitűdjeit vizsgálja. Jogkövetési problémaként tehát. (Részletesebben fejtettük ki e megkülönböztetések jelentőségét a Fundamentum lapjain. Ld. Szigeti, 1999, 51-53.).

mányosság problémái csak és kizárólag ott lépnek fel, ahol: 1. szabályozatlan, de szabályozást igénylő életviszonyok jelennek meg, alkotmányos mulasztásként (példaképpen: a magyar Alkotmánybíróság 1990–93 között a mulasztásos alkotmányellenesség négy év alatti 246 esetben történt megállapítása során tipikusan erre a jogrendbeli helyzetre reagált). 2. Értelmezést igénylő konzisztenciaproblémák lépnek fel, alapjogok egymás közötti és alapjog törvényes jogok közötti relációiban. 3. Az életviszonyok túlfejlődnek a régi jogon, az új tagadja a régit, a régi és az új ellentmondása lép fel anélkül, hogy a törvényhozó reagálna az ellentmondásra, s jogalkotással kiküszöbölné azt. A társadalmi változások materiális szükségletei áttörnek a régi normákon és formális jogi kereteken, azokba nem férnek el az adaptáció hagyományos eszközeivel (jogalkalmazói interpretációs módozatok, fikció, vélelem, analógia, irányelv, elvi döntés).

Az alkotmányosság alakulása ezért a jogfejlesztés bizonyos típusú szükségleteire reagál. A jogrendszer alkotmányossági kontrollja – bármilyen hatásköri és eljárási rendben intézményesítsék is – egyben az alkotmányosság materiális tartalmának a produkciója és reprodukciója, az alkotmányos valóság, a „Verfassungswirklichkeiten” értelmében. Szélesebb az alkotmány szövegénél, de csak az alkotmány és a fennálló jogrend keretei között történhet az alkotmányos valóság reprodukálása. A produkció innovatív mozzanata addig a felső határig mehet el, ameddig e bővített reprodukció a saját alapjain áll és fejlődik. Nem rombolhatja le kiinduló előfeltevéseit, nem teremthet új alapot egy új alkotmány számára. Feltétele az alkotmányosság ezen értelmezésének, hogy egyetlen ilyen funkciójú, autoritással rendelkező szervezet, testület – az alkotmánybíróság, vagy az USA esetében a Supreme Court – esetén van csak értelme működésének, mert ha létezne alkotmányossági konkurens vagy felettes szerve, akkor már nem lehetne az alkotmányosság letéteményesének őre helyzetében. (Szemben a rendes és rendkívüli bíróság jogorvoslati logikájával, amely több lépcsőben is teret ad az anyagi igazság érvényesíthetősége érdekében a felülvizsgálatnak, noha a jogerős ítéletek beálló joghatásai érdekében és/vagy a célszerűséghez fűződő érdek következtében a jogbiztonság igénye egyszer itt is lezárja az elvitathatósági folyamatot.^[3])

Ha a pozitív jog elérné azt, amire törekszik, tudniillik, hogy hégzagmentes legyen, és a társadalmi valóság nem lenne állandó mozgásban, akkor valóban nem lenne szükség az „alkotmányosság”-nak az alkotmányhoz képesti többletfogalmára. Arra, hogy egy az alkotmányértelmezés monopóliumával *erga omnes* rendelkező testület a normatív érveléseket jogelvi érvelésekkel, s mindkettőt – szükség esetén – elvi-dogmatikai jelentésekkel, érvelésekkel egészítse ki. Az alapjogi bíráskodásban az alkotmányosság zsinórmértékeinek explicitté tételével, illetőleg a jogalkotó hatalom feletti alkotmányossági kontrollal válik-e testület a hatalom-megosztás tényezőjévé, eltérően attól a törvényességi kontrolltól, amelyet az igazságszolgáltatás lát el, önmaga vagy pedig a végrehajtó hatalom fölött.

[3] Radbruch, 1981.

Megoldásunk azt is tartalmazza, hogy az „alkotmány szelleme” értelmében vett alkotmányosságfogalomra csak és akkor van szükség – anélkül, hogy az irracionális területére lépünk –, ha és amennyiben fellépnek alkotmányossági szükségletek: a három típus egyike vagy egymás melletti több formája is, és a jogi objektiváció működésmódjában telepítve van az a sajátos grémium, amit az egyetlen – a problémamegoldás autentikus monopóliumával rendelkező – alkotmánybíróság léte jelent: a jogszabályok alkotmányossági felülvizsgálatának potenciális megsemmisítésével, illetőleg az alapjogok alapjoggal való ütközésének (alapjogi bíraskodás) szerepével. Ebben a felfogásban az alkotmányosság nem láthatatlan, nem is a rendes bíraskodás rendjének felesleges meghosszabbítása, hanem a hatalommegosztás szerve: alkotmányossági kontrollt gyakorol a jogalkotó hatalom, az államszervezet (ha ide telepített az államszervezeti bíraskodás funkciója) és a jogrendszer működése felett.

Álláspontunk az amerikai alkotmányértelmezési elméletek vitája felől nézve^[4] hasonló a modern aktivizmus „élő alkotmány” álláspontjához, s kizárja a textualizmus („a szöveg erősebb, mint a törvényhozó maga”) és az originalizmus (az alkotók eredeti szándékait fürkésző) meglehetősen egyoldalú szemléletét. Mi az alkotmányosság kérdését is a jogfejlődés egésze szemszögéből, Eörsi-, Pound-féle nézőpontból vetettük fel. Ennek alapján kíséreltük meg meghatározni a jogi objektiváció kategoriális szerkezetében elfoglalt helyét és a „felső határ” küszöbfogalmát, amelyen túl már nem az alkotmányosság bővített reprodukciója, hanem az alkotmányt derogáló jogalkotás történik. Arra nincs felhatalmazás e funkcióellátás során, hogy túllépjen az alkotmányos identitáson. Az az alkotmányozó hatalom feladata, és nem a hatásköri és eljárási keretek következtében mindig részleges funkciójú alkotmányvédő szervvé.

Az alapjogi bíraskodás értékelésénél és a jogrend absztrakt normakontrolljánál is ezen jogelméleti mérce alapján lehet állást foglalni. Az alapjogi kontrollnak éppen az az értelme, hogy felmerült mulasztások, konzisztenciaproblémák, az új szabályozási szükségleteknek a régin áttörő eseteiben új szintézist teremtsen alapjogok és alapjogok, jogszabályok és alapjogok között: ez az alkotmányosság specifikus értelme. Ha ezt alkotmánybíróságok nyilvános határozataikban teszik meg, akkor – függetlenül attól, hogy ez más értékpremisszák alapján irodalmilag bírálható és bírálendő – e szintézissel a jog relatíve új rétegének a formális legalitás követelményrendszerével összhangban lévő intézményesedése megy végbe. És ez magasabb fokú, a hatalomgyakorlás elé egyértelműbb korlátokat állító állapot mintha az alkotmányosságnak az alkotmánynál szélesebb, de behatárolt mozgásterét akármelyik, bármelyik állami szerv maga alakíthatná. Ezért és ennyiben alkalmas az alkotmánybíraskodás az alkotmányosság letéteményesének szerepére. Kivéve, ha a gyakorlatban inkonzisztens döntéseivel a jogrendben több problémát okozna, mint amennyit megold. Ez esetben nem a joghelyesség

[4] Paczolay, 1995, 27-31.

végző, közhatalmi autoritással bíró mércéjeként működne, hanem a zavarok megsokszorozása miatt diszfunkcionális lenne tevékenysége.

Miután az alkotmányosság jogelméleti kategóriáját egy jogrendszer önmagán belüli, saját önreflexiós szintje növekedéseként mutattunk be, rá kell mutatnunk arra is, hogy az alkotmányosság öre-fejlesztője funkcióját mindig intézményesítik, de közel sem közömbös, hogy miként.^[5] Milyen indítványtevői alanyi körrel, eljárási, hatáskörgyakorlási kondíciókkal történik ez, és milyen összetételű szerv látja el ezt a feladatot. Egy intézmény működése ezért sem csak manifeszt, hanem mindig látens funkciókat és diszfunkciókat is szül. Így például az intézményes működésmód felől nézve a tulajdonjog emberi jogi státuszának komplex – alanyi jogi és emberi jogi – és többszintű (belső és nemzetközi jogi) védelme rendben lévő, de ez az emberi jogi státusszal, kordivattól függetlenül, igazából csak akkor volna összeköthető, ha a tulajdonjog tárgyai, és anyagi-vagyonai és szellemi javak saját – egyéni vagy kollektív – munka eredményei volnának.^[6] De nem azok a dominánsan a bér munka-tőke viszonyára épülő társadalmakban. Ugyanis az áruteremelő és még inkább a tőkés áruteremelő gazdaságokat egyaránt a tőke koncentrációja és centralizációja jellemzi (mely gazdasági törvényszerűség megszüntethetőségének fundamentális jelentősége elkerüli Lenkovich professzor figyelmét). Ezért, és nem esetlegességek miatt jutottunk el a személyességtől, a kicsi és helyi jellegtől az óriásmonopóliumokig, a vagyonkezelő holdingokig, a transznacionális korporációkig – a munka és tulajdon elválasztása, a tulajdonjog elszemélytelenedése és koncentrációja közepette, melyet szerzőnk kárhoztat. Egészen addig, hogy nemcsak a jóléti állam öncsonkításai ellen lép fel, a szociális biztonság megteremtése vagy az emberi méltóság német alkotmány-

[5] Ennyiben az emberi jogok II. világháború utáni nemzetközi elismerése és hatása a nemzeti joggyakorlatra eltérő értelmezések tárházát nyitotta meg. Lásd például Harmathy, 2009, 273-291.; Jenei, 2006, 73-91. . Komoly elemzések készültek a magyar joggyakorlatról, „a magánjog alkotmányosodása” problematikában. Lévaayné Fazekas Judit értően tekinti át az itt meglévő álláspontokat: Vékás Lajos (2007) felfogásában az alkotmányos jogok érvényesüléséhez a magánjognak megfelelő az eszköztára, az alapjogok és a szerződések közötti összhang a magánjogi normák közvetítésével történik – abból kiindulva, hogy a Ptk. rendelkezéseit is az alkotmányos renddel összhangban kell értelmezni. Paczolay Péter (2013) a Ptk.-t érintő AB-döntéseket elemezve arra a következtetésre jutott, hogy az elmúlt 20 évben a testület döntései érdemben formálták, alakították a magánjogot. Az emberi jogok magánjogi érvényesülésére nézve Menyhárd Attila (2009) alakított ki négy értékes, leíró-értelmező modellt. Ezek bemutatása mellett szerzőnk hozzáfűzi, hogy az, hogy az emberi jogok elismerése és védelme a magánjogi normák közvetítésével vagy közvetlen alkalmazhatóság útján történik – az az érdekmenteslegesen nyugvó magánjogi ítékezés nyitottságán múlik. (Ld. Lévaayné, 2020, 131-144.).

[6] A tulajdonjog emberi jogkénti ilyen, materiális természetjogi megalapozása antropológiai. De sem esetben, sem egyéb megalapozás mellett sem tolható fel a strict értelemben vett alapjog státuszába, hiszen a tulajdonjognál a törvényhozó szabja meg a cselekvés megengedett mértékét vagy éppen a közérdekből történő kisajátítás feltételeit. Ami emberi jog, ami alkotmányos jog, az nem feltétlenül alkotmányos alapjog is egyben, ha nem szinonimákként egyszerűsítik le a fogalom párok használatát. (A magyar jogrendszerben a szűkebb értelemben vett alapjog lényeges tartalma tekintetében csak akkor korlátozható, ha az egy másik alapjoggal ütközik. Ha a korlátozáshoz elég valaminő alkotmányos elvvel vagy közérdekre hivatkozás, akkor teljesen fellazul az alapjog jogrendbeli státusza, ekkor közömbössé válik, hogy alkotmányos jogról vagy alkotmányos alapjogról lett légyen szó.)

bíróság által – a méltóság sérthetlenségéből levezetett – megélhetésimínimum-követelményeiért, hanem a globális szociális szakadék, a klímakatasztrófa veszélye és a migrációs válság megoldása is egy globális újraelosztást igényelne. „Mert az ember által elszenvedhető legnagyobb jogfosztottság az, ha semmi esélye rá, hogy önmagáról gondoskodjék és biztosítsa megélhetését” (idézi Lenkovics Ernst Schumachert), s állapítja meg: „Ennek a tömeges jogfosztottságnak az elhárítására szolgált és szolgál a javak egyetemes rendeltetése, mindenkit megillető tulajdonjog.”^[7]

A humánus célokban egyet is érthetünk vitapartnerünkkel. A probléma abban van, hogy a tulajdonjog ma is mindenkit megillet (akár emberi jogi, akár vallás-erkölcsi, akár szociális háttérigazolást tesznek is mögé). A tulajdonjog tárgyához, különösen a jelentős termelési eszközök tulajdonjogához azonban már csak igen kevesen jutnak hozzá. A jog tehát nem azonos a ténnyel, a jogok és a tények együtt pedig a termelési és társadalmi viszonyok jellegének a függvényei. Ezen a jogintézmények bizonyos mértékben változtathatnak, így nivelláló, kispolgári demokratikus újraelosztással,^[8] startup vállalkozások vagy egzisztenciahitelek támogatásával, máskor privatizációval vagy éppen államosításokkal, vagy szociális biztonság államcélkénti – pusztán intézményfenntartási kötelezettséget jelentő – vagy alanyi jogkénti védett, sokkalta erősebb módján. Némi hatása a versenyjogi szabályoknak is van. A jog szabályozó erejével véghezvitt változtatásoknál sem közömbös, hogy mely társadalmi csoportnak kedvező és melyek számára hátrányos, diszfunkcionális módon történik a regulatív beavatkozás. Ezért a jogintézmények, benne a tulajdonjog szerepét is a társadalmi viszonyokba ágyazottan kell megítélni. Megoldásaikkal milyen életlehetőségeket mozdítanak elő?

II. EGY JOGRENDSZER FEJLETTSÉGÉNEK VÉGSŐ, TÁRSADALMI-TÖRTÉNELMI ÉRTÉKKRITÉRIUMA

Ha pusztán azt néznénk, hogy egy jogrendszer mennyire adekvátan alkalmazkodik történetileg változó társadalmi, gazdasági, kulturális környezetéhez, akkor az antihumánus, retrográd rendszerekhez való alkalmazkodás – azok értékorientációjának előmozdításához – mint értékességgel bíró képződményhez jutnánk el. A hatékonyságot állítva egy humánus értékrendtől függő hatékonyság helyébe. Ez tehát csak egy értékközömbös, akár jogpozitivistá, akár a jogi információk hipercirkularitásos leírásával megelégedő teoretikus álláspont esetén tartható.

Ha pusztán azt néznénk, hogy minden gazdálkodási és társadalmi rendszer történeti termék, amelyik létrehozza a saját kultúráját, s adaptációs formáival és

[7] Lenkovics, 2017, 238.

[8] De nem egy szakadatlan újra- és újraelosztással, mintegy állandóvá téve egy startbeli nivellálást, amelynek kaotikumát a vagyon- és forgalombiztonság aligha tűrhetné el.

jogi eszközeivel így vagy úgy a saját szükségleteit elégti ki, azokra reagál, akkor ezzel a történetiség elvével szentesítenénk és tennénk egyformává minden jogi létezőt. Az igaz ugyanis, hogy minden jogrendszernek megvan a saját története, de ebből még nem következik, hogy minden szabály, jogintézmény vagy nemzeti jogrendszer egyformán értékes (vagy értéktelen) volna. Ha az eseménytörténetiség szellemében „önmagát önmagával” mérjük, mint a történeti-jogi iskola Savigny-féle álláspontja, akkor nehéz túlkerülni ezen a problémahelyzeten. Kell egy magasabb fokú értékmérő, amely nem áll ellentétben azzal a ténnyel, hogy mivel a társadalmak történeti képződmények, a jog pedig társadalmi képződmény, ezért a jogi jelenségek is történeti képződmények. Keletkeznek, fennállnak, modifikációik és variációik nagy számát termelik újjá, míg történeti életük végpontjára nem jutnak, s meg nem szűnnek. Vagy legalábbis – mivel teljes megszűnés egy jogrendszer esetében valószínűtlen – túlélő elemei át nem alakulnak egy másik jog alárendelt elemeivé. Roscoe Pound általunk nagyra értékelt, szociológiai, pragmatikus jogelméletével kapcsolatban is rámutattunk, hogy a szabályozásioptimum-megoldás nem lehet értékközömbös viszonyulás, ahol Pound az újhegeliánus jogbölcselő Kohlerre támaszkodva az adott kor adott civilizációjához kötött relatív természetjogával haladta meg az értékközömbösséget, de az adott kor értékviszonyait már nem vonatkoztatta végső, nembelileg érvényes értékmérőre.

A megoldáshoz a klasszikus német filozófiát, Robert von Mohl materiálislegalitás-konceptióját és Jürgen Habermas kritikai nézőpontjait vigyük tovább. Látuk, a természetjog funkciója elsősorban abban rejlik, hogy vagy legitimáló-cselekvésmotiváló, vagy kritikai, programadó mércéket fogalmaz meg és állít fel a létezővel szemben. Így történetileg a polgári társadalomban „A törvénynek megfelelő szabadság bizonyossága, melyről Humboldt ábrándozott, egy olyan jogrend megbízhatóságára és kiszámíthatóságára utal, amely mind tartalmában, mind formájában megfelel a polgárság mint osztály – s vele együtt a társadalom nagy többsége – érdekeinek, vagyis a feudális önkény mindenkit egyaránt kötelező törvényekkel való felváltásának”.^[9] A felvilágosult észjogi kritika erősen hatott a 19. század közjogi és a „Rechtsstaatlichkeit” irodalmára. Ezt a hatást jelzi többek között Robert von Mohl megoldása, aki „az állami tevékenység joghoz kötöttségének formai elvét (formális legalitás) összekapcsolja, s egyben alárendeli egy felsőbb eszménynek, az ember felszabadulásának, egyénisége szabad kifejtésének, s a jogszerűséget e magasabb rendű célok szolgálatába állítja (anyagi legalitás).”^[10] Azonban a materiális legalitás tartományában fennáll az ellenkező „szolgálat” veszélye: a kényszerítőerővel (impérium) rendelkező normatív, intézményi és szervezeti összetevőjű jogrendszer a mai modernitás körülményei között is képes az életvilág gyarmatosítására,^[11] és nemcsak az egyének, hanem a társadalom vonatkozásában is. A gazdasági és állami-politikai

[9] Péteri, 1989, 726.

[10] Péteri, 1989, 29.

[11] Habermas, 1992.

rendszerintegráció imperatívuszait szolgáló „eljogiasítás” során a jog az inter-subjektív privát és civil szféra^[12] autonómiáját sértő jogként egzisztálhat. Ennek semlegesítését a diskurzus kommunikatív cselekvésformája, a deliberatív (tanácskozó) demokrácia képezheti a népszuverenitással és az emberi jogokkal, melyben a pozitív, formális jogot az észszerű akaratképzés politikai médiuma egy republikánus társadalmi kontrollon keresztül formálja meg. A jogi normák legitimitását ugyanis a politikai törvényhozás demokratikus eljárásának észszerűsége adja, az méri meg.^[13]

Egy jogrendszer minősítésének jogimmanens mértékeként vezettük be az alkotmányosság helyes jogi, jogelméleti értelemben vett mércéjét. Ez a jogimmanens, önreflexiós szint megemelését jelentette. A jogimmanens mértéken azonban megszüntetve-megőrizve kell túllépnünk, amikor egy működő jogrendszer teljesítményét társadalmi hatása vonatkozásában vetjük fel, amikor a részrendszer az egészre vonatkoztatottan nézünk. Mi lehet egy jogrendszer esetében ez a történetiséggel nem szembenálló, a formális legalitás kiszámíthatóságát és az alkotmányosság öntisztító mechanizmusát megtartva meghaladó, végső érték-mérő? Amiben a relatív, korhoz és rendszerhez kötődő jogimmanens és a jogon túllévő abszolút érték-mérők egymásra vonatkoztatottak lehetnek?

Az ember nembeli lényegének – munkájának, nyelvének, kultúrájának, univerzalitásának – történelmi kibontakoztatásában játszott szerepük szerint lehet megítélni a történetileg előállott jogi képződményeket, jogrendszereket. Azt, hogy végső soron hogyan, mennyiben segítették elő vagy éppen gátolták érték-vonatkozásaikkal, jogos-jogtalan minősítéseikkel és eljárásaikkal az emberi tár-

[12] Habermasnál a civil társadalom nem a skót felvilágosodás (Ferguson)–Hegel–Marx-vonalán kidolgozott jelentésű fogalom. „Azokat a nem kormányzati (állami) és nem gazdasági (piaci) kapcsolatokat, valamint önkéntes társulásokat öleli fel, amelyek a nyilvános szféra kommunikációs struktúráit lehorgonyozzák az életvilág társadalmi komponensében” (1992: 443). Olyan kapcsolatok és társulások közötti kommunikáció, amelyek nem kormányzatiak és nem gazdaságiak. A polgári (és nem „udvari”) és politikai nyilvánosság előtt zajló kommunikációs folyamatban kell a civil társadalomnak érvényesítenie saját akaratát, hogy ebben a deliberatív demokráciában megvédhesse a saját életvilágát az agresszíven tolokodó, nyomuló rendszerparancsnoklatokkal szemben, a szociális integráció érdekében. A civil társadalom kommunikatív hatalmán, a kölcsönösségen, a tolerancián és szolidaritáson keresztül – tehát értékorientált cselekvések révén – védhető meg az életvilág gyarmatosítása az elpiacosodástól és elbürokratizálódástól. A nyilvános térben zajló, békésen megvitató tanácskozás, a deliberáció központi intézményei a médiánál is fontosabb parlamentek, a közhatalmat gyakorló törvényhozás következtében. Ehhez a deliberatív demokráciához kapcsolódik az alkotmányos patriotizmus fogalma, amely az egyénekben, állampolgároknak megalapozza a köztársasági ethoszt és hazafias identitást. Demokraták nélkül nem lehet működőképes az alkotmányos hatalmat intézményesítő polgári demokrácia.

[13] Minket a materiális legalitás értéktartalmainak vonatkozásában érdekelt Habermas Fakticität und Geltungja, amely az elszemélytelenítő-elidegenítő tendenciákkal szemben keres kritikai lehetőséget. Karácsony András dolgozata a kommunikatív cselekvéseméletének változatai szempontjából tárgyalja Habermas felfogását, amely a demokratikus jogállamiság diszkurzív alapjogaira fut ki (jog-egyenlőség; egyéni, alanyi jogi státusz; az állammal szembeni jogvédelmi alapjogok; a vélemény és akaratképzés egyenlő részvételi joga a politikai autonómia gyakorlásához; egzisztenciális életfeltételeket biztosító alapjogok). Ld. Habermas, 2000, 177-182.

sadalmak, s a társadalomban élő egyes emberek^[14] szabadságfokának – az adott kor adott feltételei között elérhető – kibontakoztatását. Peschka Vilmos jogelméleti megoldását^[15] vittük át a jogfejlődésre alkalmazva, ahol a nem túlélése előfeltétele szabadságfoka vizsgálatának. A jog éppen azért kaphat jelentős szerepet a végső érték, a nembeli lényeg szabadságfokának perspektívájába állítva, mert szabályozó hatalmánál fogva az összefolyamat önfényű, *sui generis* tényezője. A mindenkori emberi-társadalmi állapotokban újratermelődő együttélési magatartásminták és konfliktusfeloldások adekvát rendje keresésének végső mértéke az elérhető szabadságfok biztosítása.

IRODALOM

- Habermas, Jürgen (2000): A demokratikus társadalom jogelmélete. In: Balogh István – Karácsony András (szerk.): *Német társadalomelméletek*. Balassi kiadó, Budapest.
- Harmathy Attila (2009): Az Európai Unió Alapjogi Chartája és a nemzeti jogalkalmazás. In: *Állam- és Jogtudomány*. 2009, L/63.
- Jenei Petra (2006): A tulajdonhoz való jog az Európai bíróság gyakorlatában. In: Sajó András (szerk.): *Alkotmányosság a magánjogban*. Complex Kiadó, Budapest.
- Kukorelli István (szerk.) (1996): *Alkotmánytan*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Lenkovich Barnabás (2017): Emberi jogunk a tulajdonjog! In: *Unitas multiplex*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Lévayné Fazekas Judit (2020): A magánjog kihívásai a XXI. században. In: *Jog-Állam-Politika*. 2020/különszám.
- Paczolay Péter (1995): *Alkotmánybíráskodás, Alkotmányértelmezés*. Tempus, Budapest.
- Peschka Vilmos (1979): *A jogszabályok elmélete*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Péteri Zoltán (1989): A jogállamiságról. In: *Magyar Tudomány*. 1989/9. sz.
- Radbuch, Gustav (1981): Jogfilozófia. In: Varga Csaba (szerk.): *Jog és Filozófia Antológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szigeti Péter (1991): Cím nélküli írás. In: *Fundamentum*. 1999/1. sz.

[14] „A dolgok és összefüggéseik végső mértéke az ember” (a szofista Prótagorasz homo mensura tételének továbbfejlesztett változatként).

[15] Peschka, 1979.

•
A 70 éves Kukorelli István és a 65 éves Stumpf István köszöntése 2022-ben